

БЕЛЕШКЕ О ПРИСУСТВУ РИМСКИХ ПРАЋКАША НА ТЛУ СРБИЈЕ

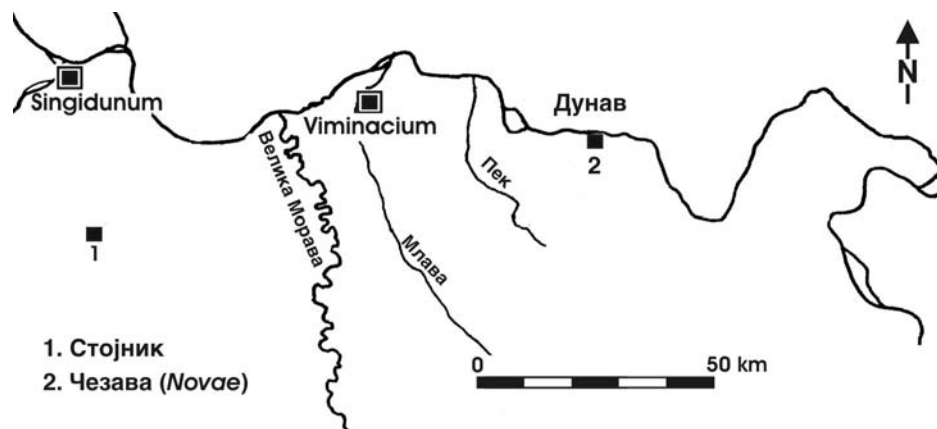
Мирослав Вујовић

Филозофски факултет, Универзитет у Београду

Апстракт: Зрна за праћку из римског периода, откривена на територији Србије, потврда су присуства праћкаша (*funditores*) ангажованих у римској војсци, како одреда њихових регрутованих у областима познатим по употреби овог бацачког оружја (Сирија, Јудеја, Ахаја, Родос, Балеари), иако и војника обучених у току редовне обуке регрута. За пројектиле од олова, камена и керамике у највећем броју случајева не постоје прецизнији подаци о месту и условима налаза. За неколико оловних примерака, међутим, потврђено је да потичу из римског касиела у Стојнику на Космају, где су највероватније и израђивани у склопу интензивне металуршке делатности на експлоатацији сребрне и оловне руде. Откриће велике оставе керамичких пројектила у римском утврђењу *Novae* код Чезаве најсигурнија је потврда присуства римских праћкаша на њердајском лимесу у периоду I–III в.

Кључне речи: Чезава, Стојник, лимес, римска војска, праћка, керамичка и оловна зрна.

Налази оловних, камених и керамичких пројектила представљају ретка, али драгоценост, сведочанства о присуству јединица праћкаша (*funditores*) у римској војсци стационираној током античког периода на тлу данашње Србије. Упркос чињеници да је на овом простору, а посебно на подручју Подунавља, био концентрисан велики број римских јединица различитог порекла и састава, до сада није било директних потврда о праћкашким јединицама на територији Србије. Помен праћкаша на овом тлу не налазимо ни у историјским изворима, као ни у епиграфском тезаурусу. У недостатку других доказа, пројектили за праћку (*glandes*), нпр. они пронађени на Стојнику и Чезави (сл. 1), јесу једини, али речити, трагови ангажовања праћкашких јединица на тлу римских провинција у Србији. Налази су изузетно ретки и своде се на неколико десетина металних, керамичких и камених зрна, која се чувају у Римској збирци Народног музеја у Београду. Њима се може придружити и већи број пројектила од печене земље, откривених приликом археолошких истраживања римског утврђења *Novae* код Чезаве, који се тренутно чувају у Археолошкој збирци Филозофског факултета у Београду.

Сл. 1. Карта са положајем Стојника (1); и Чезаве (2).
 Fig. 1. Map with location of Stoјnik (1); and Čezava (2).

Праћка (*funda*) је, вероватно, једно од најстаријих оружја познатих човеку, чија употреба сеже од праисторије па све до нашег времена.¹ Као пројектили за праћку најпре су коришћени облици и материјали које је било лако наћи у природи, попут облутака са речне или морске обале. Временом, почињу да се производе зрна посебне тежине и аеродинамичног облика, срачунатог на повећавање брзине, домета, а самим тим

¹ Посебно обликовани комади камена намењени избацивању из праћке налажени су већ на горњопалеолитским локалитетима Европе, да би се доцније, уз употребу копља, лука, бодежа и буздована, праћка сврстала у ред револуционарних промена у технологији борбеног наоружања, које су уследиле током мезолитског периода (Ferrill 1986: 18–19). Ово далекометно оружје, убитачније од тадашњих лукова, а свакако већег домета и прецизности, одомаћиће се током VII миленијума п. н. е. у неолитским заједницама, како у Европи, тако и на Истоку, где је било посебно распрострањено (Korfmann 1973: 34–42). На великом броју анадолских локалитета констатовани су керамички пројектили, а на неким од њих запажене су и прве представе неолитских праћкаша (Ferrill 1986: 24; Mellaart 1970: 158). Појава глинених пројектила на познеолитским и енеолитским налазиштима у Грчкој (Childe 1951: 1–5; Theocharis *et al.* 1973: 67, pl. 274), али и на тлу Македоније (Garašanin 1974; Симоска и Санев 1975: 44 ff), Србије (Vasić 1902: 42–43, Fig. 97; Šerpić 1952: 39–40; Јовановић и Глишић 1961: 116, 125, 139, сл. 21), Хрватске (Дрекслер-Бижић 1956: Т. XV/88) и Босне (Radimský and Hoernes 1895: 25; Truhelka 1906: 24–27) сведочи о распрострањености овог специфичног оружја међу праисторијским заједницама Балкана. Слична керамичка зрна распрострањена су и на тлу Ирана, Феникије и све до Индије (Singer and Holmyard 1975: 157, 502, 512). Асирци су користили јединице праћкаша, заједно са стрелцима, приликом опсаде утврђења где је паљба пројектиlima у високом балистичком луку била нарочито делотворна за ометање браниоца бедема заклоњених иза круништа (Ferrill 1986: 76). Врло брзо, употреба праћке као далекометног и врло прецизног оружја, предњачи над раним облицима ловачких и ратних лукова и шири се по читавом Медитерану (Korfmann 1972: 6–16). Примерци пројектила пронађени на Криту указују на то да се праћка користила и у микенској епохи упоредо са осталим облицима наоружања (Evans 1928: 345).

и ефикасности оружја. Познати су примерци од различитих врста камена, керамике, олова и бронзе. Ово древно оружје Римљани су, као и Грци, преузели са Оријента. Користећи ратна искуства војски архајске, класичне и хеленистичке епохе, они су најчешће ангажовали у ту сврху посебно увежбане помоћне јединице из оних крајева (Сирија, Ахаја, Родос, Балеари, Либија) чији су житељи били познати по прецизности и вештини гађања праћком.² Најстарија праћка, каква се користила и у доба антике, састојала се од два ремена спојена у средини проширењем у виду лежишта за пројектил. Израђивана је од најразличитијих материјала: коже, ланеног канапа, животињских тетива, упредених црева или металног ланца (Snodgrass 1982: 84, 117; Vegetius III:14). Из праћке су избацивани пројектили или зрна лоптастог, вретенастог или неког другог аеродинамичног облика. Зрна су стављана у лежиште које је придржавано једном руком, а два састављена краја праћке држала су се у шасти друге руке. Испружањем слободне руке нанишанио би се циљ, а потом извео вишеструки замах изнад главе. Отпуштањем једног од крајева праћке у погодном тренутку пројектил је под дејством центрифугалне силе бивао одапет. Дошет праћке зависио је од њене дужине, тежине пројектила, али и различитих других фактора (облик рељефа, јачина и правац ветра, итд.). Зрна избачена из праћке могла су се добацити и до 500 m, али у борбеним околностима, које су најчешће биле далеко од идеалних, пре је могао да се очекује дошет од приближно 200 m и мање.³ Вегеције, рецимо, препоручује да се приликом вежбања војника у гађању праћком мете поставе на удаљеност од 180 m (Vegetius II:23). Добро

² У време када је на тлу Грчке доминирало хоплитско наоружање, па и касније у војскама македонских краљева, вештина гађања праћком, слично употреби лука и стреле, спадала је у домен страних најамничких одреда (Ferrill 1986: 151). Упркос чињеници да је употреба праћке на хеладском тлу позната још од неолитског периода, хоплитски полиси углавном дају примат облицима наоружања које користи тешко оклопљена пешадија. Стрелачке и праћкашке јединице усвајају се у већој мери на овим просторима вероватно тек с почетка V в. п. н. е., односно након борбеног искуства грчких ратника на Блиском истоку, најпре у улози најамника, а касније и противника Персијанаца, који знатно раније уводе и ефикасно примењују лако наоружане трупе обучене за борбу из даљине (Ferrill 1986: 155, 180). Податке о овом раздобљу историје ратне вештине код Грка преноси нам Ксенофон који велича праћкашку вештину својих сабораца, становника Родоса које је, иако регрутоване као хоплите, повремено могао да употреби и као праћкаше. Праћка је за Рођане била њихово традиционално оружје (Xenophon III:3–4), и постоји тврдња да су праћкаши са Родоса надмашивали дошет и прецизност персијских стрелаца (Xenophon III:6–20, IV:1–18). Међу најпознатијим одредима плаћеника, поред стрелаца са Крита, у војскама грчких градова класичне епохе често се користе праћкаши најамници са Родоса, који су се истакли у опсади Сиракузе почетком III в. п. н. е., где их је само у атинској војсци било више него стрелаца (Snodgrass 1982: 78, 84; Ferrill 1986: 133).

³ То је зависило и од материјала од кога је зрно за праћку израђено. На основу експеримената процењено је да би метална и камена зрна могла да нанесу озбиљне повреде на удаљеностима 85–215 m; док би дошет глинених пројектила, због веће масе пројектила и отпора ваздуху, био око 65 m (Griffiths 1989: 261–263; Baatz 1990: 63–65).

увежбани праћкаши могли су са овакве даљине да покажу изузетну прецизност, погађајући противника у лице или друге незаштићене делове тела. Иако наизглед наивно, ово бацачко оружје имало је веома раширену примену у готово свим војскама антике, а неколико стотина грама тешки пројектили могли су да изазову озбиљне повреде главе, абдомена или екстремитета. Повреде нанесене пројектиlima избаченим из праћке често су могле бити фаталније од рана нанетих стрелом. Чак и у случајевима када није долазило до убијања или рањавања непријатељске живе силе, баражна паљба праћкаша знатно је успоравала дејство супарника, било у нападу или одбрани, што је имало велики значај у борби.

У римској војсци праћкаши су ангажовани као редовне трупе, али и као помоћни одреди страних најамника. Упркос чињеници да су употребљавали, наизглед, једноставно и примитивно оружје, праћкаши током читавог античког периода, па и знатно касније, играју веома озбиљну улогу у рату.⁴ Засипајући противнике у нападу или одбрани великим бројем пројектила, праћкаши су ометали и успоравали напредовање супарника и наносили озбиљне губитке непријатељу, представљајући тако веома важну подршку главним војним снагама. Објашњавајући како су разврставане римске легије пред битку, Вегеције (Vegetius III:14) ставља праћкаше у пети бојни ред, одмах иза лако наоружаних трупа стрелаца и бацача лаких копаља. Уз њих, према наводу овог писца с краја IV в., наступали су најмлађи и још неискусни војници, који су једноставно бацали камење из руке, што је спадало у основну обуку регрута током првих неколико месеци по ступању у службу (Vegetius I:16). У ратној тактици Римљана праћкашки одреди су наступали заједно са осталим стрељачким јединицама и артиљеријским посадама, припремајући напад тешке пешадије и коњице, десеткујући и дезорганизујући непријатеља. За разлику од тешко наоружане пешадије, од које се очекивало да држи стабилну формацију, лако наоружане трупе излазиле су по потреби испред првих борбених редова и изазивале противника да први предузме напад. Уколико би до овога дошло, „чаркаши” би се повлачили кроз прве редове добро оклопљених легионара који су дочекивали главни удар, док су стрељачке трупе настављале далекометно дејство по непријатељу из позадине. Вегеције (Vegetius III:24, V:14) такође извештава да су одреди праћкаша коришћени и у поморским

---

⁴ У време када је ватрено оружје потиснуло употребу лука и самострела, праћка се користи упоредо са модернијим облицима наоружања. Потврђена је употреба праћкаша у опсадама Константинопоља 1396–1397. и 1453. (Bartusis 1992: 122, 336–337), затим 1389. у бици за самосталност Португала, као и вишемесечној опсади Санкере 1572–1573. (Reid 1976: 21). Током XIX и XX в., неколико извештаја путописаца и археолога на тлу Африке и Блиског истока садрже описе напада локалног становништва, у чијим су рукама праћке биле знатно опасније од ватреног оружја (Lindblom 1940: 6, 26).

биткама за припрему искрцавања или ометања десанта, али и као идеалне трупе за супротстављање ратним слоновима. Чест спомен праћкаша налазимо и код Јосифа Флавија у описима Јудејског рата, како на римској, тако и устаничкој, јеврејској страни. Он наводи да су као добре праћкаше Римљани ангажовали стране најамнике из Сирије, истичући да су ове трупе коришћене приликом опсаде непријатељских фортификација заједно са стрелцима, бацачима копаља и артиљеријским посадама (Josephus VII:18). Гађањем противничких војника са удаљених положаја, а понекад и са високих опсадних торњева, праћкаши су ометали браниоце бедема, омогућавајући саборцима да се приближе, пребаце преко бедема и продру у унутрашњост утврђења (Josephus VII:5, 9, 19, 30).

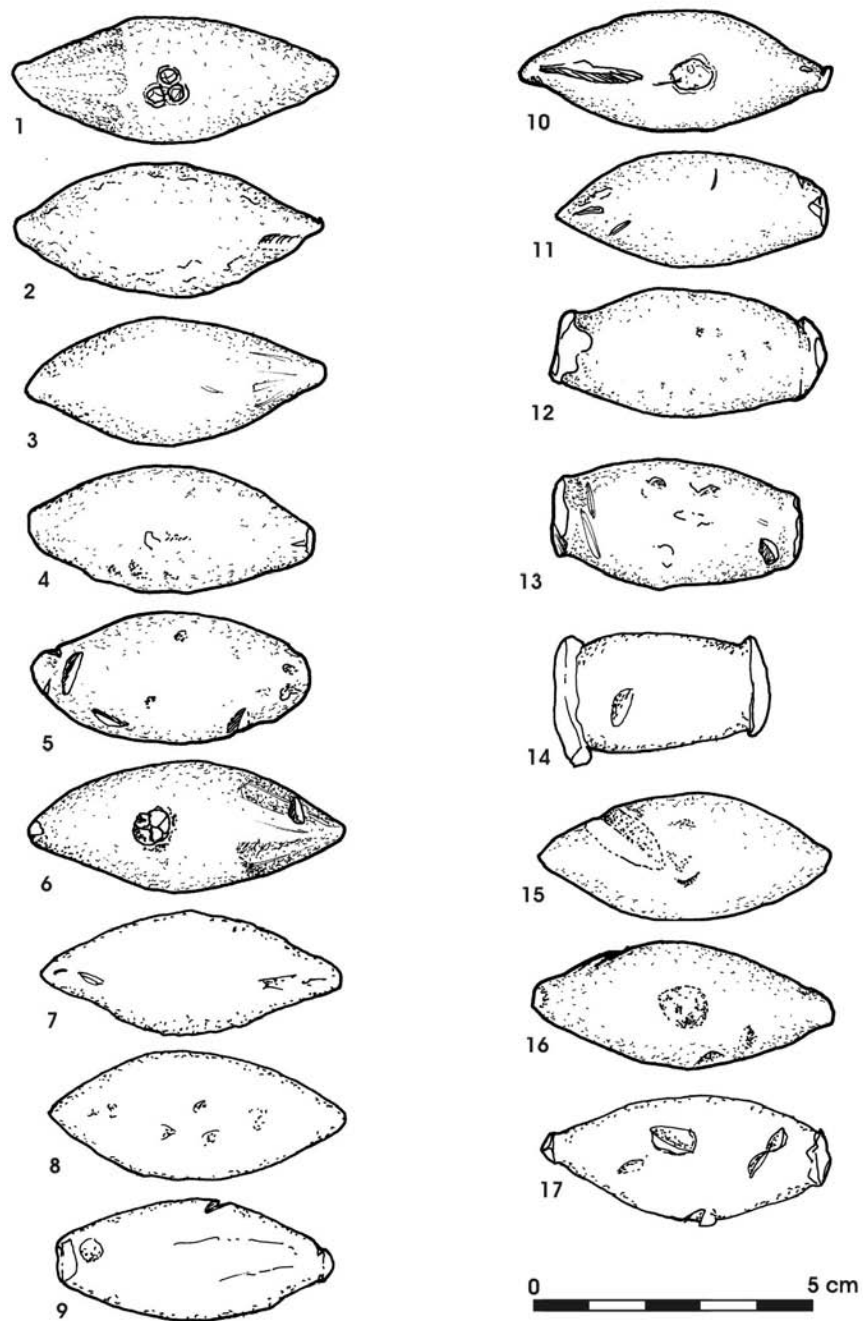
Праћкашке јединице у римској војсци користиле су углавном зрна од олова, керамике али и камена. Оловни примерци су били посебно популарни у периоду Републике и током I–II в. Због веће густине основног материјала, оловна зрна била су мања од камених и керамичких, и омогућавала су већи домет и озбиљније повреде. Од значаја је била и униформност калибара, али и лакше складиштење и пренос пројектила у већем броју, како код појединачних војника, тако и у залихама читаве јединице. Врло често, на оловним примерцима могу се наћи украси у виду различитих војних симбола или натписи, али је знатнији број потпуно неукрашен.⁵

Добре примере римских оловних зрна (*glans plumbea*) представљају пројектили из Народног музеја у Београду, за које, нажалост, у највећем броју случајева не постоје прецизнији подаци о месту и условима налаза (Савинова 1996: 263–264). У музејском инвентару заведена су 24 примерка од метала, од којих 17 оловних припада истом типу са готово идентичним димензијама и тежином (сл. 2).⁶ Сви примерци ове групе ливени су у калупу и имају углавном издужени вретенасти облик са изразито зашиљеним врховима.⁷ Код појединих примерака (сл. 2/1, 6, 10, 16) констатовали смо специфично удубљење на самој средини зрна које, према нашем мишљењу, представља траг ливења, односно место на коме је уливано растопљено олово у калуп, било појединачни или за више примерака. Зрна имају кружни пресек, а код шест примерака (сл. 2/9,

⁵ На натписима се обично срећу имена градова или држава, војсковођа и називи легија. Неретко на њима се могу наћи и натписи који се односе на успешан лет пројектила, посвету појединим божанствима или подругљиве и често вулгарне поруке упућене противнику.

⁶ Седам зрна (шест оловних и једно бронзано), знатно су мањих димензија, а међу њима има и оних са натписима и рељефним симболима. Њихов пресек је елипсоидан, тежина знатно мања од осталих (26–78 g). Највероватније припадају хеленистичком периоду, и вероватно не потичу са територије Србије већ из Македоније, те о њима, стога, овом приликом неће бити речи.

⁷ Најближе аналогије представљају примерци из Сиска, Солина и Врхнике (Radman Livaја 1999-2000: 110–112, Т. 1/4–7, 9; 2/10–14).

Сл. 2. Оловни пројектили из Народног музеја у Београду (1–17) (цртеж М. Вујовић).
 Fig. 2. Lead slingshots, National Museum in Belgrade (1–17) (drawing by M. Vujović).

12–15, 17) запажени су знаци евентуалне употребе.⁸ За пет зрна из ове групе постоји директан навод да потичу са Космаја, од којих један (сл. 2/6) извесно потиче са археолошких ископавања које је Н. Вулић спроводио 1911–1913, приликом истраживања римског кастела у Стојнику (сл. 1). То би, највероватније, могло да се односи и на преосталих 12 зрна истог облика, за које у инвентару немамо директније податке.⁹ Мада о условима налаза оловних пројектила немамо сигурнијих података, судећи према извештајима са ископавања, место открића може се локализовати на површине, односно објекте, истражене 1913. Током ове кампање радило се на откривању источног платна бедема, на коме је констатована кула „наслоњена на спољно лице зида”, као и на испитивању спољашњих ровова уз сам бедем, док је у унутрашњости утврђења откривено неколико грађевина, од којих су поједине имале апсидална проширења и биле украшене фрескама. Исте године истражене су још две грађевине, 500 m западно од кастела, највероватније гробнице (Величковић 1958: 108). Најизвеснијом се чини могућност да су пројектили нађени у близини бедема, односно кула. Устаљена тежина већине зрна показује да су произвођена у складу са одређеним актуелним мерним системом. Примерци, за које у музејском инвентару постоји податак да потичу са Космаја, имају тежину 126–138 g, што се, уз мања одступања, односи и на остале примерке истог типа из Римске збирке Народног музеја у Београду. Ово би приближно одговарало вредности једног *quincunx*-а који је износио 136,44 g (Hultsch 1882: 706, Tab. XIII) или 30–32 атичких драхми (Hultsch 1882: 705, Tab. XII). Иако производња оловних зрна за праћку није за сада потврђена налазима полуфабриката, калуца или анализама сировина, врло је могуће да су примерци из римског кастела у Стојнику били израђивани у склопу интензивне металуршке делатности на експлоатацији сребрне и оловне руде на Космају.

Керамичка зрна (*glandes latericiae*) прављена су у лоптастом, овалном, вретенастом или биконичном облику, а њихова предност је била у лако доступном, јефтином материјалу и могућностима масовне производње. Ова зрна могле су да израђују гарнизонске циглане или грнчарске радионице, али је у њиховој производњи могао да учествује сваки војник, па и онај не много обучен. Печење оваквих зрна се, осим у цигларским или керамичарским пећима, могло обавити и у жару и пепелу једно-

⁸ Ова оштећења, у виду слабије или јаче спљоштених врхова насталих услед ударца о чврсту подлогу или дубљих уреза, могла су настати и касније, приликом налаза ових предмета.

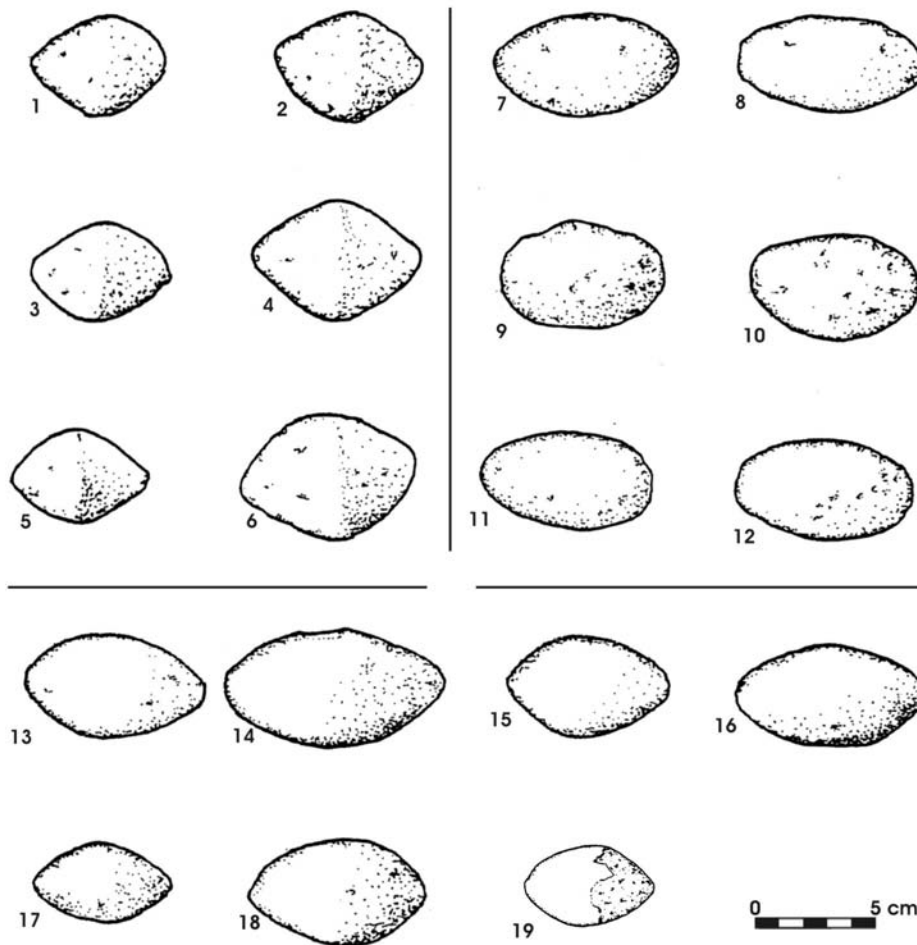
⁹ Овоме иде у прилог и навод из Величковићевог рада, посвећеног оквирима оловних огледала из исте збирке, који гласи: „Н. Вулић је оквир, са још неким предметима, међу којима је било много оловних зрна за праћку (*glandes*), тегова, итд, предао Музеју 1926 године” (Величковић 1959: 59). Поменути налази предати музеју откривени су приликом Вулићевих истраживања стојничког кастела у кампањи 1913.

ставног огњишта. На територији Србије откривен је и извешан број керамичких пројектила који припадају римској епохи. Осим једног примерка из Народног музеја у Београду, без података о месту и условима налаза (сл. 3/19), велики број пројектила од печене земље (т. I/1; сл. 3/1–18) потиче из римског утврђења *Novae* код Чезаве (сл. 1).¹⁰ Овај логор (сл. 4) подигнут је на речној тераси формираној на ушћу реке Велике Чезаве у Дунав, 18 km низводно од Голупца. Прво утврђење земљано-палисадног типа изграђено је највероватније већ у првој половини I в., на 100 m од обале Дунава, да би почетком II в. било замењено фортификацијом од камена, која је, уз веће или мање преправке, континуисано коришћена све до краја VI в., када је логор коначно уништен (Васић 1984). Кастел *Novae* подигнут је на месту од великог стратешког значаја, на траси пута Сингидунум–Виминацијум–Талијата, као једно од првих значајнијих утврђења после уласка у Ђердапску клисуру. Такође, овде се налазио један од погоднијих прелаза преко Дунава, који је могао бити искоришћен за продор непријатеља са леве на десну обалу реке.¹¹ Поред спорадичних налаза у централном делу логора, највећи број зрна за праћку нађен је на простору југоисточног бедема, односно куле између југозападног улаза и куле IV, где је пронађено 90 комада (Pribaković 1969: 153), затим у кулама V и III. Оваква концентрација пројектила (сл. 4) могла би се објаснити сабирањем стрелачке муниције на одговарајућим местима која су била покривена распоредом праћкаша и стрелаца дуж бедема и кула ради ефикасније одбране утврђења. Укупан број керамичких пројектила за праћку са овог локалитета износи 147 комада. Примерци керамичких зрна са Чезаве израђени су од добро пречишћене глине која својом фактуром подсећа на материјал коришћен у производњи опека. Мека глина је мешана и обликована котрљањем грумена између дланова, чиме је добијена одговарајућа форма, најчешће биконична (т. I/1a; сл. 3/1–6), овална (т. I/1б; сл. 3/7–12), или вретенаста (т. I/1в; сл. 3/13–19). Јављају се и асиметрични примерци мање правилног облика, али у незнатном броју. Димензије и тежина ових пројектила су различите. Дужина варира 5,5–10 cm, а тежина 42–259 g. Овакав тежински распон указује на постојање различитих калибара пројектила

¹⁰ Из теренског дневника са археолошких истраживања римског кастела *Novae* код Чезаве, у белешкама 27–29. јула 1969, наишли смо на податак да је у квадрату H 28 нађена остава од 89 керамичких пројектила. Такође, из књиге теренског инвентара успели смо да издвојимо неколико сличних налаза: тер. инв. бр. 329/67 (сонда I, блок J), 460/67 (сонда I, блок J), 459/67 (сонда I, блок 2), 1270/68 (кула V, сегмент A), 1253/68 (квадрат R/27 28), 2022/69 (централни сектор, квадрат I/22, блок C). И овом приликом захваљујем се колеги М. Васићу који ми је скренуо пажњу на порекло овог налаза и омогућио увид у теренску документацију.

¹¹ Форсирање реке нарочито је било угодно током летњих месеци када су се због нижег водостаја јављали пешчани спрудови у матици реке, али и током зиме када би се Дунав заледио и омогућавао лакши прелаз на супротну обалу.

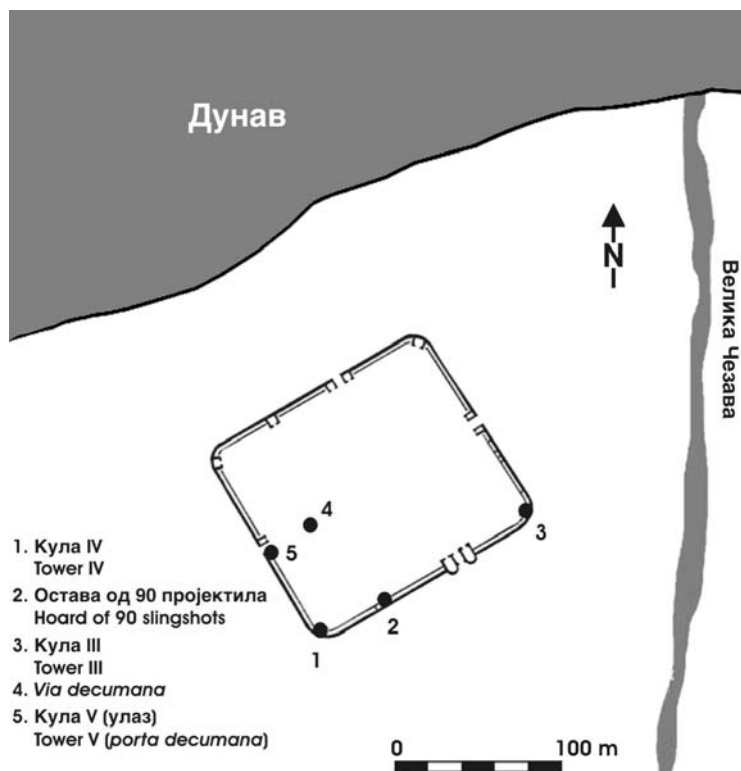

Сл. 3. Керамички пројектили: биконични, Чезава (1–6); овални, Чезава (7–12); вретенасти, Чезава (13–18), непознато налазиште (19) (цртеж М. Вујовић).

Fig. 3. Clay slingshot: biconical, Čezava (1–6); oval, Čezava (7–12); olive-shaped, Čezava (13–18), provenance unknown (19) (drawing by M. Vujović).

који су коришћени за различите сврхе или за различити домет. Тежина пројектила са Чезаве креће се $1\frac{1}{2}$ (43,36 g) – $9\frac{1}{2}$ (256,6 g) *uncia* или између 10 (43,36 g) и 60 (260,1 g) драхми, односно стоји у односу 1: 6.¹²

¹² Ова подударност са званичним античким мерним системима, а посебно вредностима драхме, није случајна, тим пре ако имамо на уму да су најврснији праћкаши у римској војсци регрутовани на територији Грчке, односно Оријента.

Сл. 4. Распоред налаза керамичких пројектила у кастелу *Novae* код Чезаве (ситуациони план према Васић 1984: сл. 1).

Fig. 4. Location of the clay slingshots at *castrum Novae* at Čezava (plan after Васић 1984: сл. 1).

Услед наводне кртости материјала и релативно мале тежине неких примерака, поједини аутори су керамичка зрна сматрали за оружје примењивано само за обуку војника или лов (*Dar.-Sagl.*: 1609). Овакав закључак нам се чини неоправданим, пре свега због великог броја налаза керамичких зрна, како у оставама, тако и појединачно, у римским војним логорима.¹³ Оваква зрна имала су и посебну намену о чему налазимо потврду код Цезара у описима галских ратова. Он наводи да су припадници племена Нервија, против којих је и сам Цезар користио праћкаше са Балеара, засипали опседнути римски логор ужареним керамичким зрнима, и тако палили кровове војничких колиба покривених сламом (Caesar, *BG* V:43).

¹³ Оставе керамичких пројектила налазени су у контексту I–II в. (Völling 1990: 48–58; Frere and Wilkes 1989: 177–178), али и касније, све до тетрархијског раздобља (Bishop and Coulston 1993: 166).

Довођење у везу налаза пројектила за праћку нађених у кастелима код Стојника и Чезаве са карактером њихових посада је неизвесно, али не и немогуће. И поред чињенице да немамо директнијих епиграфских потврда о присуству неке искључиво праћкашке јединице на тлу Србије, извесно је да међу трупама на дунавском лимесу има и оних које су источњачког порекла, управо из оних области које су давале најбоље стрелце и праћкаше. Да је у римским трупама на овом поднебљу морало бити и праћкаша, између осталог, илуструју и њихови прикази на Трајановом стубу у Риму (т. I/2) у сценама борби против Дачана. Осим тога, као што смо већ навели, гађање праћком је улазило у редовну обуку римских војника, те коришћење овог оружја није било ограничено само на ускоспецијализоване јединице, већ и на војнике из састава легијских и помоћних кохорти.

Постоје одређени елементи који упућују на величину и карактер јединице која је боравила у римском утврђењу код Стојника. Судећи према површини кастела (200 x 250 m), која износи око 5 ha, у њему је могла да борави посада једне *cohors milliaria* што потврђују и епиграфски споменици из Стојника и околине (Mirković and Dušanić 1976: 98–99, 112, 119). Натписи са вотивних и надгробних споменика, претежно из друге половине II в., указују на присуство војника из редова *Cohors II Aurelia nova (milliaria) equitata civium Romanorum*, дакле мешовите коњичко-пешадијске јединице, која је у свом саставу могла да има око 240 коњаника и 800 пешадинаца, укупно нешто више од хиљаду ратника (Davies 1989: 141). Поред *Cohors II Aurelia*, помињу се и *Cohors I Aurelia (milliaria) nova Pasiatum civium Romanorum*, те шпанска *Cohors V Callaecorum Lucensium* (Mirković and Dušanić 1976: 98) и *Cohors I Ulpia Pannoniorum milliaria equitata* (Mirković and Dušanić 1976: 97), које су, иако стално стациониране у Панонији, повремено биле ангажоване на контроли и одбрани рудничких постројења на Космају.

Сличан састав могао би да се очекује током периода I–III в. и у утврђењу *Novae*, мада нема директне потврде о присутним јединицама све до IV в. када се овде наводе два одреда: *Auxilium Novense* и *militis exploratores (Not. dign. XLI: 23–24)*. Димензије утврђења (130 x 140 m) са око 1,6 ha површине, упућују на то да је кастел могао да послужи за смештај јединице типа *cohors quinquenaria*, односно посаде од приближно 600 војника. Поред карактера самог утврђења, налази коњичке опреме затечени у утврђењу приликом истраживања такође су потврдили претпоставку да је овде могла да борави мешовита коњичко-пешадијска јединица типа *cohors equitata*. Гарнизон оваквог састава, са око 480 пешака и 120 коњаника (Davies 1989: 141), био је идеалан за чување речног прелаза, надгледање границе, контролу копненог и речног пута, али и одбрану самог утврђења. Постојање пристаништа на речној обали, као и

хореума унутар логора, упућују на то да су *Novae* имале важну улогу као логистички пункт у ланцу снабдевања трупа на лимесу. Карактер посаде утврђења потврђује и налаз почасног натписа датованог у крај 98. г., који помиње грађевинску делатност *Cohors I Montanorum civium Romanorum* на подизању кастела *Novae* (Pribaković, Vasić i Rašić 1968: 109; Mirković 1975: 220–222). Ова кохорта је касније ангажована приликом освајања Дакије; као мезијска спомиње се још 103–107. и 160. г. (*CIL* XVI:54, 111). Могућност коју је изнела Мирковић (1975: 220–222) – да поједини делови овог фрагментарно сачуваног текста, у контексту подизања кастела, помињу још и јединицу Сиријаца *Cohors I Antiochensium* – такође није без значаја при разматрању оставе пројектила за праћку на Чезави.¹⁴ Посвета Јупитеру Долихену, у виду бронзане плочице нађене у принципији II–III в. кастела *Novae* (Васић 1984: 99, сл. 22/11), недалеко од каменог постоља култне статуе вероватно истог божанства, још један је од могућих показатеља присуства источњачке јединице у овом логору.

Евентуално оријентално порекло саме јединице стациониране у утврђењу на ушћу Чезаве у Дунав, према нашем мишљењу, није морало бити и пресудно за појаву пројектила за праћку на овом месту. У изворима империјалног периода врло су ретки наводи искључиво праћкашких јединица, и припадају познијем периоду. Знатно је, у овом смислу, битнија пракса разноврсне борбене обуке римских војника, поготово оних у мешовитим коњичко-пешадијским трупама, које су запоседале утврђења на ђердапском лимесу. Јединице типа *cohortes equitatae* биле су обилато коришћене у ратним околностима, упоредо са пешадијом и коњицом у легијама, али и током мирнодопских периода, како на границама Царства за одбрану и контролу лимеса, тако и у унутрашњости провинција за осигурање важних стратешких пунктова – какви су свакако били и рудници сребра на Космају. Исте јединице обезбеђивале су копнене и речне путеве, царинске постаје и насеља (Davies 1989: 146–148). Због свог мешовитог састава и бројности, коњичке кохорте коришћене су као трупе универзалне намене обучене за најразличитије видове борби. Гађање луком и стрелом, али и коришћење праћке, уз употребу мача и копља, спадали су у уобичајену обуку коњаника и пешадинаца из редова *cohortes equitatae*. Наводе о томе срећемо код Вегеција (Vegetius I:16), али и у фрагменту говора којим се цар Хадријан обратио трупама у Нумидији након провере њихове борбене готовости 128. г. (*CIL* VIII:18042; Davies 1989: 141–142).

Присуство пројектила за праћку у римским војним логорима у Стојнику и Чезави, иако изузетно ретка појава, није и потпуно неочекивано.

¹⁴ Присуство *Cohors I Antiochensium* потврђено је у саставу војних трупа смештених у Мезији 93. и 100. г. (Mirković 1975: 220–221; *CIL* XVI:39, 42).

Убеђени смо да би детаљнији преглед музејских депоа и теренских инвентара са археолошких истраживања античких локалитета у Србији показао знатно већу заступљеност ових налаза, и уједно потврдио значајније ангажовање праћкаша у римској војсци на овом тлу.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Baatz, D.
1990 Schleudergeschosse aus Blei: Eine Waffentechnische Untersuchung. *Saalburg Jahrbuch* 45: 59–67.
- Bartusis, M. C.
1992 *The Late Byzantine Army, Arms and Society 1204–1453*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Bishop, M. C., and Coulston, J. C. N.
1993 *Roman Military Equipment: from the Punic Wars to the fall of Rome*. London: B. T. Batsford.
- Caesar = Гај Јулије Цезар
1988 *Galski rat [BG]. Gradanski rat*. Prevod A. Tuzlić. Novi Sad: Matica srpska.
- Childe, V. G.
1951 The Significance of the Sling for Greek Prehistory. Pp. 1–5 in *Studies Presented to David M. Robinson*, ed. G. E. Mylonas. St. Louis: Washington University.
- Cichorius, C.
1896 *Die Reliefs der Traianssäule*. Berlin: Georg Reimer.
- CIL = Corpus Inscriptionum Latinarum*
- Davies, R. W.
1989 *Service in the Roman Army*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Dar.-Sagl.* = Daremberg, A., and Saglio, M. E.
1918 *Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines* III/2. Paris: Hachette.
- Дрекслер-Бижић, Р.
1956 Саматовци – неолитско насеље код Осијека. *Зборник за друшћевне науке* (Нови Сад) (1955) 12: 17–38.
- Evans, A. J.
1928 *The Palace of Minos II: a comparative account of the successive stages of the Early Cretean civilization as illustrated by discoveries at Knossos* 2/1. London: Macmillan and Co.
- Ferrill, A.
1986 *The Origins of War: from Stone Age to Alexander the Great*. London: Thames and Hudson.
- Frere, S. S., and Wilkes, J. J.
1989 *Strageath: Excavations within the Roman Fort, 1973–1986*. Britannia monograph series 9. London: Society for the promotion of Roman Studies.
- Garašanin, M.
1974 Die Grabung Anzabegovo und das Problem der Zugehörigkeit der jungsteinzeitlichen Bevölkerung des Balkans. Pp. 21–28 in *Primus Congressus Studiorum Thracicorum: Thracia* III, eds. A. N. Fol, et al. Serdicae: Academiae Litterarum Bulgaricae.

- Griffiths, W. B.
 1989 The sling and its place in the Roman imperial army. Pp. 255–279 in *Roman Military Equipment: the Sources of Evidence. Proceedings of the Fifth Roman Military Equipment Conference*, ed. C. van Driel-Murray. BAR International series 476. Oxford: British Archaeological Reports.
- Hultsch, F.
 1882 *Griechische und römische Metrologie*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.
- Јовановић, Б., и Глишић, Ј.
 1961 Енеолитско насеље на Кормадину код Јакова. *Сџаринар* (н.с.) 11 (1960): 113–142.
- Josephus = Јосиф Флавије
 1967 *Јудејски раџи*. Београд: Просвета.
- Korfmann, M.
 1972 *Schleuder und Bogen in Südwestasien von den Frühesten Belegen bis zum Beginn der historischen Stadtstaaten*. Antiquitas 3. Abhandlungen zur Vor- und Frühgeschichte, zur klassischen und provinzial-römischen Archäologie und zur Geschichte des Altertums 13. Bonn: R. Habelt.
 1973 The Sling as a Weapon. *Scientific American* 229/4: 34–42.
- Lindblom, K. G.
 1940 *The Sling, Especially in Africa: Additional Notes to a Previous Paper*. Stockholm: Lund H. Ohlssons boktryckeri.
- Mellaart, J.
 1970 *Excavations at Hacilar I*. British Institute of Archaeology at Ankara Occasional Publications 9–10. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Mirković, M.
 1975 Cohors I Montanorum u Gornjoj Meziji. *Arheološki vestnik* 27: 220–224.
- Mirković, M., and Dušanić, S.,
 1976 *Singidunum et le Nord-Ouest de la province*. Inscriptions de la Mésie Supérieure I. Beograd: Centre d'épigraphiques et numismatiques de la Faculté de la philosophie de l'Université de Beograd.
- Not. dign.* = *Notitia dignitatum*
 1876 *Notitia dignitatum*. Edited by O. Seeck. Berolini: Weidmannos.
- Pribaković, D.
 1969 Čezava – rimsko-vizantijsko utvrđenje. *Arheološki pregled* 11: 150–155.
- Pribaković, D., Vasić, M., i Rašić, B.
 1968 Čezava – rimsko-vizantijsko utvrđenje. *Arheološki pregled* 10: 108–110.
- Peddie, J.
 1994 *The Roman War Machine*. Gloucestershire: Sutton Publishing.
- Radman Livaja, I.
 1999- Olovna tanad iz Arheološkog muzeja u Zagrebu. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* (3.s.) 32-33: 107–118.
 2000
- Reid, W.
 1976 *Arms through the Ages*. New York: Harper and Row.
- Radimský, W., and Hoernes, M.
 1895 *Die neolitische Station von Butmir bei Sarajevo in Bosnien*. Wien: Druck und Verlag von Adolf Holzhausen.

- Савинова, В.
1996 Оружје из Римске збирке Народног музеја у Београду. *Зборник Народног музеја* (Београд) 16-1: 255–264.
- Симоска, Д., и Санев, В.
1975 Неолитска населба Велушка тумба кај Битола. *Macedoniae acta archaeologica* 1: 25–88.
- Singer, C., and Holmyard, E. J. (eds.)
1975 *A history of Tehnology I*. Oxford University Press
- Spodgrass, A. M.
1982 *Arms and Armour of the Greeks*. London: Thames and Hudson.
- Šeper, M.
1952 Neolitičko naselje na Kormadinu. *Arheološki vestnik* 3/1: 24–98.
- Theocharis, D. R., et al.
1973 *Neolithic Greece*. Athens: National Bank of Greece.
- Truhelka, Č.
1906 Prethodno izvješće o neolitskom naselju u Donjem Klakaru. *Glasnik Zemaljskog muzeja* 18: 24–27.
- Vasić, M. M.
1902 Die neolithische station Jablanica. *Archiv für Anthropologie* 27/4: 1–65.
- Васић, М. Р.
1984 Чезава, Castrum Novae. *Сѵаринар* (н.с.) (1982-1983) 33-34: 91–122.
- Vegetius = Flavius Vegetius Renatus
1990 *Epitoma Rei Militaris*. American University Studies 17. New York: Peter Lang Publishing
- Величковић, М.
1958 Прилог проучавању римског рударског басена на Космају. *Зборник радова Народног музеја* (Београд) 1: 95–118.
1959 Оловни оквири античких стаклених огледала из Народног музеја. *Зборник радова Народног музеја* (Београд) 2: 55–72.
- Völling, T.
1990 Funditores im römischen Heer. *Saalburg Jahrbuch* 45: 24–58.
- Хенофон
1972 *Anabasis*. Edited by K. Hude. Liepzig: Teubner.

MIROSLAV VUJOVIĆ

NOTES ON PRESENCE OF ROMAN SLINGERS IN SERBIA

Summary

The slingshots from Serbia are exceptional proof of the employment of slingers in this part of the Roman empire. Unfortunately, the provenance of the lead slingshots from the National Museum in Belgrade is mostly unknown, but all are of the same type: with circular cross-section and pointed ends. The provenance of a few slingshots (for instance: fig. 2/6) have, however, been traced to archaeological explorations of the 2nd century Roman fortress at Stojnik on the Kosmaj mountain (fig.

1). The fortress was built for the control and protection of nearby Roman silver and lead mines. The dimensions and weight of the lead slingshots from the Stojnik fortress, as well as other specimens of the same type from the National Museum in Belgrade, are almost identical. Their weight range varies between 126–138 g which could correspond to five Roman uncia (1 *quincunx* = 136.44 g) or 30–32 Atic drachmas (1 drachma = 4.336 g). Besides several lead examples from the National Museum in Belgrade (fig. 2), the largest find of clay slingshots originates from Čezava, *i.e.* the Roman fort Novae (fig. 1). The clay slingshots from Čezava (fig. 3/1–18) were discovered during archaeological excavations of the Roman military fort Novae in the Iron Gates. The castellum was one of the first large fortifications in the gorge, situated at a strategically important site, 100 m away from the river bank, where a port was established. The site was a convenient crossing point of the Danube in the gorge. The clay slingshots from Čezava were found either individually, or in larger numbers. The greatest number of slingshots were found around the southeast rampart, in a tower dated to the 2nd–3rd century, situated between porta principalis dextra and Tower IV (fig. 4). Here a store of 90 examples were discovered. A smaller number of identical shots were uncovered during excavation of Tower V and Tower III (fig. 4). A total of 147 slingshots were found. These concentrations of slingshots are not random. Considering that the effective range of slingshots could have been between 65–200 m, slingers placed on the ramparts and towers could control the road and the river bank, including the port and the river itself. This could have been of great significance had an enemy attempted to cross the Danube. Most slingshots were found in the layers dated on the basis of other finds to the 2nd and the 3rd century. Slingshots were made of refined clay modelled in aerodynamic form, most frequently biconical (pl. I/1a; fig. 3/1–6), oval (pl. I/1b; fig. 3/7–12) or olive (pl. I/1c; fig. 3/13–19) shaped and hard baked. The dimensions and weight of the Čezava shots differ considerably. Their length varies between 5.5–10 cm, while the weight fluctuates from 42–259 g. The weight range indicates that clay slingshots were produced in several calibres, that could have been used for different purposes or range. With regard to the ancient metric system, the weight range of Čezava projectiles fluctuates from 1½ to 9½ uncia (43.36–256.6 g), or between 10–60 drachmae (43.36–260.1 g), that is, at a ratio of 1:6. It seems that the coincidence is not accidental, especially in view of the weight of the drachma, the more so if we take into consideration the fact that the most skilful slingshot units in the Roman army were recruited in Greece and in the East. Although seemingly a simple weapon, the sling and its use are described in great detail in classical written sources. Ancient authors emphasize that slingers were utilized in preparations and support of infantry attacks in order to thin the ranks of the enemy and cause disorder. Mercenaries from Syria, Rhodes and the Balearic Islands engaged in the Roman army were commended as the most efficient in the ancient world. However, drilling recruits to use slingshots was part of regular service. For Vegetius, slingshot units belonged to the fifth combat line, together with archers and artillery crews. Moreover, they played a special role in sieges and the defence of fortifications. The same author

recommends the deployment of these troops in naval battles, in which they could either support or hinder the landing of troops. Mention is also made of red-hot clay slingshots being used in order to set fire in the enemy camp. The engagement of slingers in the Danube Basin is not confirmed in historical or epigraphic sources. In addition to the finds of slingshots, perhaps the best illustration of their engagement in this territory is the scene from Trajan's column in Rome depicting Roman slingers fighting against the Dacians (pl. I/2). A connection between the finds of slingshots from Stojnik and Čezava and the units settled in the existing military forts is uncertain but not impossible. The fact that there is no direct epigraphic or written proof that a specialized unit of Roman slingers (*fundatores*) were garrisoned in Moesia Superior, does not seem to be relevant, since such mentions are rare and late in date. Besides the size of the forts (Stojnik – 5 ha; Čezava – 1.6 ha) and their strategic importance, the Roman units garrisoned in Stojnik and Čezava were confirmed as mixed units – *cohortes equitatae*. Epigraphic data confirms the presence of such units, both in Kosmaj (*Cohors II Aurelia nova milliaria equitata civium Romanorum*, *Cohors I Aurelia milliaria nova Pasinatum civium Romanorum*, *Cohors V Callaecorum et Lucensium*, *Cohors I Ulpia Pannoniorum milliaria equitata*) and at Čezava (*Cohors I Montanorum civium Romanorum* and probably *Cohors I Antiochensium*). Owing to their mixed composition and numbers, cavalry cohorts were used as universal troops trained for different kinds of combat. They were frequently utilized in war, along with infantry and cavalry in legions. In times of peace they were also used on the borders of the Empire for the defence and control of the *limes*. As for the interior of the provinces, they were employed for the protection of important strategic points such as mines, land and river communication lines, customs stations and larger urban centres. Finally, the presence of lead and clay slingshots in the Roman forts in Stojnik and Čezava can perhaps be explained by the presence of military units whose members were trained to use not only swords and spears, but also this ancient but effective weapon.

Примљено: 19. јуна 2007.

UDC 904-03(497.11):623.446.8(37)

1. Керамички пројектили, Чезава: биконични (а); овални (б); вретенасти (в) (фото С. Ђуричић).

1. Clay slingshots, Čezava: biconical (a); oval (b); olive-shaped (v) (photo by S. Đuričić).

2. Римски праћкаши, Трајанов стуб у Риму (преузето из Sichorius 1896: Taf. LXVI).

2. Roman slingers, Trajan's Column, Rome (from Sichorius 1896: Taf. LXVI).